

A modern történetírás középkori előzményei*

Amint az egyéb munkákból¹ kiderül, a középkori történetírás és történet szemlélet alapvetően és sok vonatkozásában történetellenesnek, legalábbis ahistorikusnak tekinthető, de ezen a – persze sommás – megállapításon a következőkben némileg finomítanunk kell. Mindenekelőtt idézzük fel azonban a középkori történetírás néhány fontos momentumát!² A középkori történetírás/történetfilozófia elméleti alapjai ismeretesen Szent Ágostonra vezethetők vissza.³ Szent Ágoston történetfilozófiai főműve, a „De civitate dei” az első átgondolt, a történelemről alkotott átfogó értelmezés, ami a kereszténység novuma, s melyből a keresztény egyházatyák is jelentős mértékben merítettek. Mint ez szintén ismeretes, ebben a művében Szent Ágoston két részre osztja a világot / a létezőket: a *civitas dei* és a *civitas diaboli* világára, s ennek a kettőnek a küzdelme határozza meg a földi élet és a történelem lefolyását is. A földi élet, a földi világ – a civitas terréna – tulajdonképpen ennek a két antagonisztikus, ellentett világnak a keveréke, vegyüléke, a civitas mixta. A civitas dei az isteni világ, ahol az emberek, a létezők Isten iránti szeretete uralkodik (caritas), a szellemi, az időtlen birodalom, az alázat, az erkölcsi értékek, az önzetlenség és a szabadság világa, ahol nincsen semmiféle változás, s amely ráadásul egy fokozatos belső szemlélődés, töprengés (vívódás, egyfajta megvilágosodás/illumináció) útján tárul fel. A civitas diaboli világa az anyagi világ, a változás, a külsőségek birodalma, ahol az emberek/létezők cselekedeteit az önszeretet (cupiditas), a büszkeség (superbia) és gőg determinálja, az érzékek, az érzékiség, a szenvedélyek és a szükségszerűség szempontjai regnálnak, s alapvető létezési közege az idő (kronosz értelmében).⁴

Mint ez szintén közismert, Szent Ágoston szerint a keresztény ember számára – a fő cél a civitas dei világának megteremtése, a földi életnek a keresztény erkölcsiség alapján való berendezése (azaz mondjuk a vágyaktól, az érzékiségtől, az evilágtól való megszabadulás) – ez azonban csak a kiválasztottaknak, az isteni kegyelemben részesülők számára lehetséges. Hiszen egyébként a földi életet az isteni eleve elrendelés, az isteni gondviselés szerűség, a predestináció irányítja. Ebben a keretben kapnak azután értelmet Szent Ágoston történelemről való fejtegetései.⁵ A történelem ugyanis itt nyilvánvalóan inkább a civitas diaboli, legfeljebb a civitas mixta világába tartozik, hiszen fő közege a politikum, az állam, a birodalmak, a hatalom világa, melyet leginkább az Ágoston által megvetett szenvedélyek, az önzés, az önszeretet, a gyűlölködés és az erőszak, Nietzschevel szólva a „Wille zur Macht” irányítanak. Ennek megfelelően a történelem az ugyanannak az örök visszatérése is („Der ewige Wiederkehr des Gleichens”), a birodalmak egymásutánja, a hatalmak, hatalmasok, államok kialakulása és szükségszerű – hiszen a rossz, a bűn irányítja őket – pusztulása (translatio imperii). A történelemnek egyetlen lehetősége van az ettől az örök körforgástól, rossz végtelentől való megszabadulásra, a kiemelkedésre, azaz a civitas dei elveinek a megvalósítására, azaz a megváltásra – persze ez is csak lehetőség, vagyis egy végtelen irányú, folytonos törekvés, nem pedig bizonyosság –: ez pedig a kereszténység felvétele. Ezután kaphat egyáltalán bármi magasabb rendű értelmet a földi lét, s a népek, nemzetek, birodalmak története is.⁶

Úgy tűnik, e történeti interpretációval szerves összefüggésben vannak a középkori történetírás, történeti gondolkodás (mely alapvetően a 15–16. századig meghatározó) fő jellegzetességei is, melyet a neves angol filozófus és történész, Robin Georg Collingwood négy lényeges jellemvonásban sűrített össze.⁷

A középkori történetírásnak egyik fő jellegzetessége ugyanis szerinte az *egyetemes*, ökumenikus jelleg. Ezen azt lehet értenünk, hogy az ókori történetírás fő szemléleti kerete a polisz; persze foglalkozik az ezen kívül eső népek történetével is, de csak saját politikai közösségének függelékeként. Az újkori, modernkori történetírásnak alapvető kerete pedig a nemzet, illetve az ennek az érdekeit megvalósító állam – ehhez képest a középkori történetírás minden nép, nemzet történetével foglalkozik, mely beletartozik a keresztény közösségbe. Egyetemes jellege ennek megfelelően nem terjed ki a kereszténységen kívüli népek és államok történetére (ezt majd csak a felvilágosodás tűzi ki megvalósítandó célként). (Látható egyébként – s a továbbiakból ez még inkább kiderül –, hogy Collingwood a krónikát, pontosabban a világkrónikát tartja a középkor per definitionem műfajának. Ez levezethető egyébként Szent Ágoston felfogásából is; de nem illik ez az egyetemes jelleg az egyéb műfajokra – ld. alább – így a gestára vagy a legendára sem.⁸)

Egy másik fontos jellegzetessége a középkori történetírói munkáknak, szintén az angol filozófus és történész gondolatmenetét követve, a *gondviselésszerűség*. Ezen azt kell értenünk, hogy a középkori történetírók általában mindent az isteni gondviselésre vezettek vissza, azaz az események mögött nem keresnek semmiféle ésszerű magyarázatot; hiszen a gyarló emberi értelem úgyis képtelen lenne a dolgok mögötti mozgatórugók, okok feltárására. (Mindebből adódik a középkori történetírói munkák jellegzetes stilisztikai eszköze is: csupán felsorolják az eseményeket, melyeket, az *és* vagy az *azután/után* stb. köt össze, mert véletlenül sem található bennük.⁹)

Egy további fontos jellemzője a középkornak a történelemről alkotott felfogását tekintve a *periodicitás*. Azaz a világtörténetet különböző, de előre elhatározott koncepció és séma alapján készült periódusokra osztják. Ezek alapvető szervező elve a *translatio imperii*, a birodalmak egymásutánja, s a történetírók között csak abból a szempontból van különbség, hogy 4 vagy 6 birodalom, állam lefolyásában látják az eddigi – pogány, tévelygő történetet; illetve, hogy mely államok tartoznak e négy vagy hat birodalomba.¹⁰

Collingwood szerint végül *apokaliptikus* jelleg is jellemzi ezeket a történetírásokat. Ezen azt érti, hogy e művek többnyire tételeznek egy cezúrát a történelemben, ami általában a kereszténység felvételének az időszaka. Az ezt megelőző időszak a népek pogány története, ahol leginkább a civitas diaboli elvei uralkodtak. A kereszténység felvétele után azonban megkezdődhet a népek igazi históriája, hiszen történelmük ezután értelmet, célt, jelentést kap, valamiféle végkifejlet felé halad. Ez természetesen a civitas dei megvalósítása, amit azonban – amint már erről szó volt – egy végtelen jellegű feladatként, törekvésként lehet elképzelnünk úgy az egyén, mint a közösség számára.¹¹

A középkori történeti munkák áttekintésekor természetesen fontos szempont a műfajok kérdése, mely lehetőséget ad az egyes történetírói munkák bizonyos fokú rendszerezésére is. Ezek közül az egyik legfontosabb és legjellegzetesebb – melyre sok szempontból (a periodicitás kivételével) érvényesek a Collingwood által kiemelt jellemvonások – az *annales*, azaz az évkönyvek műfaja. Az évkönyvek sajátos jellemvonása, hogy az eseményekkel egyidejűleg, évről évre rögzítették bennük a történéseket. Tehát időbeli egymásutánban, tárgyi-személyi összefüggés nélkül. Írói kolostorok, monostorok szerzetesei, akik általában a világi élettől távol álltak, így látóköriük pusztán a saját kolostorukat közvetlenül érintő eseményekre, illetve a közvetlen környezetükkel kapcsolatos cselekedetekre terjedt ki. Ilyen jellegű évkönyveket szinte minden kolostorban, monostorban írtak Sankt Gallentől Monte Cassinóig és Hildesheimig, magyar szempontból a leginkább relevánsabbak Fulda és Altaich évkönyvei. Az annaleshez hasonló műfaj a krónikák egy csoportja, mely évkönyvhöz hasonló műfaj, de valamely utólagos időpontban – tehát nem egyidejűleg – rögzíti az ese-

ményeket.¹² (Megjegyzendő itt, hogy azért bizonyos évkönyvek, így a Fuldai-ak, látóköre sokszor meghaladja a kolostor határait, s gyakran kitérnek szerzői általános, birodalmi fejleményekre is.)

Legalább ilyen fontos műfajai a középkori történetírásnak a *legenda* és a *vita*, melyek persze azt is alátámasztják, hogy a történetírás és az irodalom ebben az időszakban egyáltalán nem váltak el egymástól – hiszen e kettő ugyanolyan mértékben irodalmi műfaj is, mint történelmi. A legenda egy személynek, többnyire szentnek az életét meséli el¹³, tanító, nevelő, tehát morális célzattal, s ha világi személyről is van szó, a hangsúly nem mondjuk a politikai működésén, tettein van. Hanem azon, hogy mennyire a keresztény erkölcsiség elvei szerint élt, azokat mennyiben testesítette meg. (Rex iustus et pius.) A vita ezzel szemben világi személyről szól, klasszikus példa Einhard: Vita Caroli Magni-ja, melyben a világi (történeti, politikai) elemek inkább érvényesülnek, de itt is kötelező a keresztény etikával való kongruencia.¹⁴

A középkori történetírás par excellence műfajai a *gesta* és a *krónika*, (utóbbi a világkrónika értelmében¹⁵). Mindkettőt az különbözteti meg az előzőktől, hogy már nem egyszerű időrendben, felsorolásként, hanem tárgyi-személyi összefüggésben adja elő a történeteket s a világi szempontok is nagyobb szerepet kapnak bennük. A krónika egyetemes történeti műfaj, s itt érvényesülnek leginkább Szent Ágostonnak a történelemről alkotott nézetei. A műfaj megeremtői is a korai kereszténységhez kötődnek (egyházatyák: Tertullianus, Orosius, Origenész, Szent Jeromos, Eusebius¹⁶), de igazi virágkora a 11–12. századra esik. (Fő reprezentánsok ekkor: John of Salisbury, William of Malmesbury, Hugh of Saint Victor, Henry of Huntington, Joachimus de Fiore¹⁷, Freisingi Otto stb.)¹⁸ Ezek a krónikák az egyetemes történelmet a Szent Ágoston által felvázolt séma alapján, azaz a két ország (civitas dei – civitas diaboli) küzdelmeként írják le; csak aszerint különböznek, hogy 4 vagy 6 birodalom egymásutánjában látják e küzdelem színterét, s minden történés beteljesülése a kereszténység felvétele, ahonnan a népek előtörténetét felváltja az igazi történet (sub gloria), azaz Isten országának megvalósítása.¹⁹

A geszta a krónikával szemben csak egy nép történetét írja le. Ez is meghatározott, de nem szent ágostoni séma lapján készül: kezdődik a valamely bibliai őstől való leszármaztatással, folytatódik a pogány kori vándorlások leírásával; következik a cezúra, a kereszténység felvétele, illetve az ezt követő időszak (ami többnyire az államalapítás ideje is.) A geszta szintén tárgyi-személyi összefüggésben ad elő, írója főként világi pap, kinek a látóköre országos eseményekre is kiterjed. A legismertebb geszták: Sevillai Izidor, Beda Venerabilis, Cassiodorus, Tours-i Gergely, Jordanes, Paulus Diaconus, Saxo Grammaticus stb.^{20, 21}

A fentieket összegezve elmondhatjuk, hogy bár a középkori történetírás és történet-szemlélet – amint erről már korábban volt szó – alapvetően történetellenes, helyesebben ahistorikus²², erre több vonatkozásban egy fokozatos *elvilágiasodási* folyamat jellemző, ami maga után vonja a történelem és a történelem iránti érzék fokozatos előtérbe kerülését.²³ Ennek az elvilágiasodásnak²⁴ számos jele figyelhető meg, különösen a 13–14. századtól kezdődően, például a nemzeti nyelvek előtérbe kerülése (vö. Froissart, Villanik), az egyéniségek szerepének, az egyéni látásmód megerősödése (Abelard), a források kritikája iránti érdeklődés felbukkanása²⁵, a konkrét világi események iránti érdeklődés felkeltése (vö. várostörténetek)²⁶, a racionálisabb, evilágibb magyarázatok keresése az események okainak feltárásában. Mindez párhuzamos azzal a jelenséggel, hogy a világnézeti-művészettörténeti korszakokban is az alapvetően túlvilági román kori művelődés után a lényegesen világiasabb szempontokat megtestesítő gótika kerül előtérbe (a történetírásban ekkor virágzik a krónika műfaja). Mindezt pedig az alapvetően evilági szempontokat

megtettesítő reneszánsz tetőzi be, amikor a tudás fölébe kerül a hitnek, a külső (pl. a természet formájában) a belsőnek, a földi, evilági, nemzeti állam (vö. Machiavelli) pedig Isten országának, a civitas dei-nek.²⁷

Mi jellemzi a magyar történetírást ebben az időszakban?²⁸

Mindenekelőtt az, hogy a magyar történetírás persze egyáltalán ebben időszakban alakul ki. Itt rögtön felvetődik a probléma, hogy tulajdonképpen meddig beszélhetünk nálunk középkori történetírásról, meddig érvényesek – természetesen mutatis mutandis – az alább röviden vázolt általános, közös ismertetőjegyek. Bár léteznek ezzel ellentétes értelmezések is²⁹, a későbbiekben világossá válik, hogy a középkori magyar történetírás utolsó jelentős teljesítménye Thuróczy János krónikája. Az ezután – mondjuk Bonfinivel – kezdődő időszak egy alapvetően más, új alapokon építkező történetírói megközelítés.

Műfaji szempontból elmondhatjuk, hogy alapvetően nálunk is létezik az Európában már vázolt műnemek csaknem mindegyike, ugyanakkor – érthető okokból – messzemenően nem ugyanazzal a súllyal és eloszlással. Megtalálható ugyanis nálunk is az évkönyv, azonban csak elszórtan, elvétve (Pannonhalma/Pozsonyi Évkönyvek)³⁰. Már csak azért is érthető ez, mert amikor ez nálunk is elterjedhetett volna, természetesen a kereszténység felvétele után, ez Európa nyugati felében már egy letűnőfélben lévő genre volt. Vannak természetesen, sőt bőségesen, legendák (István legendái, Imre, Zoerárd/Szórád és Benedek, Gellért³¹, László, Erzsébet, Margit³², Kinga, Özséb, Csáki Móric, Kapisztrán János stb.)³³ és vita is (Küküllői János Nagy Lajosról szóló életrajza)³⁴, de a legjellegzetesebb és legfontosabb középkori műfajunk a geszta, a műfajnak a korábban vázolt értelmében³⁵. Ami persze azt is jelenti, hogy hiányzik a középkori nyugat-európai történetírás vezető műfaja, a krónika (világkrónika), tehát azok a munkák is, melyeket általában krónikaként szoktunk emlegetni (Képes krónika, Thuróczy-krónika) alapvetően a geszta műfajába tartoznak. Hiszen – szemben a világkrónikával – kizárólag nemzeti történetet mesélnek el.³⁶

A középkori magyar történetírói munkák egy további közös jellemvonása (s ebből a szempontból bizonyos, hogy Thuróczy is alapvetően még középkori történetíró) a megírásuk technikája, az elkészítés módja is. Itt ugyanis Thuróczyval bezárólag lényegében egy munkáról van szó, azaz ezek a művek (néhány kivételtől eltekintve – főként persze Anonymustól) egymás folytatásai, s jelenleg is egy krónikáról, illetve krónika-szerkesztményről beszélünk velük kapcsolatban, melyet az Országos Széchényi Könyvtárban őriznek³⁷. Ezek a munkák ugyanis úgy készültek – s ez igen jellemző a középkornak a történelemhez való viszonyulására –, hogy a nemzeti történet írója nem maga írta meg az egész történetet a kezdetektől, többnyire a bibliai őstől való leszármazástól fogva, hanem szó szerint átvette a korábbi munkákat, s csak az általa ismert előző gesztától kezdve írt eredeti művet, azaz írta meg az attól az időponttól eltelt események történetét. Ezt azután különböző források alapján tehetette – saját értesülései, mások elbeszélései, más (esetleg külföldi) munkák, véletlenszerűen választott oklevelek stb. –, de alapvetően a Collingwood által jelzett „olló és ragasztó” módszerrel: azaz önkényesen (kritika nélkül) válogatva, és így feltétlen tekintélyként elfogadva őket. Vannak azután olyan művek is, amelyek interpolálnak, azaz a történetírók bizonyos szavakat, neveket kijavítanak az általuk használt – és egyébként szóról szóra átvett munkákban, aminek az a célja, hogy a korábbi mű koncepcióját a saját, eltérő felfogásához, értékrendszeréhez igazítsa. Ez alapján azonban nem változtat a szó szerinti átvétel vázolt alapvető jellegén, s majd csak Bonfini lesz az első, aki – az itáliai humanizmus eredményeit hasznosítva – megszakítja e hagyományt, s a magyar történelmet már a kezdetektől eredeti és általa kritikának alávetett, primer forrásokból kísérli meg összeállítani.³⁸

Középkori történetírói munkáink egy további fontos és közös jellemvonása végül az, hogy mindegyikük mögött egy politikai nézet, illetve ideológia húzódik meg. Az erre való utalás azután segíti ezen munkák bizonyos mértékű (és az átláthatóságot segítő) csoport-

tosítását is. Ez az ideológia szoros összefüggésben van a társadalmi és politikai háttérrel, aminek az ezzel foglalkozó – főként társadalomtörténeti – kutatások eredményei alapján a lényege³⁹: Thuróczy-ig bezárólag a középkori társadalomfejlődésünk alapvető iránya (ami természetesen egyéb területeken, így a kormányzat és az intézmények fejlődésében is megnyilvánul) egy erős, dinasztikus, majd hogynem abszolutisztikus királyi hatalomból kiindulva (amely a 11–12. századra jellemző) egyre újabb és újabb társadalmi rétegek emancipálódása és az állami hatalomban való megjelenése⁴⁰, részesedése. Először, főként a 13–14. század folyamán az egyházi rend és a nagybirtokos arisztokrácia kezd önálló társadalmi szerepet betölteni, s ennek ideológiája (a kezdődő *communitas* teóriában) kifejeződésre is jut a korban készült munkákban. Az ezután emancipálódó társadalmi réteg – főként a 14. században – pedig a magyar rendiség végső formáját kialakító köznemes-ség lesz. Ez pedig szintén megfogalmazza ideológiáját, már a kialakulás időszakában a *communitas*-t a köznemességgel bővítő Kézaiban, de leginkább Thuróczy munkájában, aki az államreont képviselő Mátyás legfontosabb szövetségeseinek, s így a nemzet fundamentumának tekinti a köznemesi rendet.⁴¹

Mindezek alapján a középkori magyar történetírói munkák áttekintésekor (ezek, mint erről már sokszorosan esett szó, csak a gesztákat jelentik) a következő csoportosítás látszik célszerűnek.

11–12. századi munkák: ide tartozik az *ösgeszta* (feltételezhetően a 11. század közepe-ről), a *Gesta Ladislai regis*, a III. István kori *geszta*⁴². Ezen munkák fő jellegzetessége, hogy a művek gerincét a király, a dinasztia története képezi, hiszen a nemzet története egyenlő a király történetével. Forrásai főleg a Biblia, szájhagyományok, külföldi történetírók, s itt foglalták először írásba pl. a Fehérló-mondát, illetve a honfoglalással kapcsolatos egyéb mondákat, a Turul-mondát, a vérszerződést... stb.⁴³

A következő periódus a 13–14. század időszaka: ide tartozik természetesen Anonymus (lett légyen bármelyik Béla királyunk jegyzője is)⁴⁴, Ákos mester⁴⁵, Kézai Simon⁴⁶, illetve a Képes krónika⁴⁷. Ezen munkák közös jellemvonása, hogy a nemzet története itt már összhangban a társadalom fejlődésével – nem pusztán a király történetét jelenti, hanem már egy szélesebb társadalmi réteget, többnyire a nagybirtokos arisztokráciáét is. A sort Anonymus „*Gesta Hungarorum*”-a nyitja⁴⁸, amely – mint ismeretes – kivétel a középkori krónikahagyományban, hiszen alapvetően a honfoglalás történetét írja meg, naiv etimologizálás alapján. Mint a magyar történészek számos alkalommal rámutattak, Anonymus a honfoglalás leírásában saját korának a viszonyait vetíti vissza a 9–10. századi időkhöz. Fő célja tudniillik a törzsökös arisztokrácia érdekeinek a megfogalmazása, azt kívánja alátámasztani ugyanis, hogy saját korának magyar nemzetségei (számuk 108 Anonymus szerint) birtokaikat örökjogon bírják, hiszen már az ország birtokbavételekor is ezek a területek kerültek tulajdonukba. Ennek megfelelően azután jogtalan a királynak az a törekvése, hogy idegenek (főként németek) számára elidegenítse, elajándékozza azokat. Ugyanez érvényes az Anonymus-kérdés egy másik akhilleuszi pontjára is – melyről a magyar és román történészek folytattak beható vitákat –, miszerint a honfoglalás kori Magyarország etnikai viszonyainak bemutatásakor is saját korának etnikai térképét vetíti vissza. Ebből következően kérdéses a románok (vlachok) 9–10. századi erdélyi jelenléte is – a probléma bővebb taglalása (vagy eldöntése) azonban természetesen nem tartozik ezen összefoglaló kereteibe.

A 13–14. század már évszámra is biztosan megállapítható gesztája Ákos mester „*Gesta Hungarorum*”-a, azaz az V. István kori *geszta*. (1272⁴⁹. Az időpont megállapítását, mint ahogy a gesztával kapcsolatos ismereteink nagy részét is – Mályusz Elemérnek köszönhetjük.) Ákos mester munkájának legfőbb nívója a *communitas* gondolatának megje-

lenése. Ennek az az ideológiai alapja, hogy a király egy szélesebb társadalmi réteggel együtt, ezzel közösen gyakorolja a hatalmat. Ennek megfelelően ennek a szélesebb társadalmi rétegnek (ami jelen esetben, Ákos mesternél szintén a nagybirtokos, de nem csak a törzsökös arisztokrácia), a története, a királlyal együtt szintén beletartozik a nemzeti történet kereteibe.

Ákos mester után körülbelül 10 évvel (1282) írja meg „Gesta Hungarorum”-át Kézai Simon⁵⁰, aki IV. (Kun) László nem kis részben pogány udvarában élt, s ez a körülmény rányomja bélyegét művére is. Kézai eredetileg köznemesi származású volt, ez gesztájában úgy tükröződik, hogy ő is megfogalmazza az ún. *communitas* teóriát. Nála a *communitas* (azaz azoknak a közössége, akik a hatalmat a királlyal együtt, közösen gyakorolják) nem pusztán a nagybirtokosokat jelenti, hanem ebbe már a köznemesek is beletartoznak. A nemzet fogalma így szélesebbé válik, ennek megfelelően a köznemesség története is alapvető a nemzeti történelem szempontjából, többen ebből következően Kézait tartják a modern népszuverenitás-gondolat első magyarországi megfogalmazójának.⁵¹

Kézai művének egy további fontos álláspontja a hun–magyar azonosságról szóló tézis megfogalmazása, amely a későbbiekben jelentékeny történészi és nem történészi vitákat váltott ki. (Legutóbb Szücs Jenő – Sebestyén László⁵².) Mindezekon felül eredeti gondolatokat tartalmazna munkájának függeléke is, mely a társadalmi különbségek eredetére kíván magyarázatot adni. Ez is nemesi, köznemesi szemléletet tükröz, hiszen szerinte a nemesi privilégiumok onnan erednek, hogy a nemesség harcos rend, s ezzel jogosan az alacsonyabb értékű termelő munkát végző jobbágyok fölébe kerekedhet a társadalmi hierarchiában.⁵³

A 14. századi munkák közül természetesen meg kell még említenünk Kálti Márk (feltehetően) 1358-as munkáját, a Képes Krónikát⁵⁴. Ez, mint közismert, onnan kapta a nevét, hogy első miniatúrákkal díszített gesztánk (azaz nem krónikánk).

Kálti Márk műve annyiban kapcsolódik az előző munkákhoz, hogy itt is egy szélesebb társadalmi réteg (köznemesség) érdekei, nézetei kerülnek előtérbe. A geszta középpontjában – Nagy Lajos király alter ego-jaként – Szent László király áll. Ő azonban itt a nyilvánvalóan csak a 16. századból visszavetített „lovagkirály” eszményének a megtestesítője, s mint pl. Mályusz Elemér kutatásaiból tudjuk, a lovagi kultúra társadalmi hordozója nálunk a köznemesség volt.⁵⁵

A hagyományos felosztás szerint egyébként a Képes krónika a Kézai-féle geszta egyik folytatása, s nem csak egy munkából áll, hanem Képes krónika családról beszélhetünk, melyet több, de nem igazán önálló koncepcióval rendelkező mű alkot. Kézai munkájának egy másik folytatása a Budai krónika család⁵⁶. Ez utóbbi alapjában véve szintén nem igazán önálló munka, s nevét onnan kapta (1473-ban készült egyébként), hogy az első magyar nyomdában készült, Hess András műhelyében. Szintén nem önálló koncepciójú munkák a zsámboki krónika vagy a dubnici krónika⁵⁷. Ez utóbbi onnan kapta nevét, hogy az Illésházyak dubnici kastélyában őrizték, s ott is találták meg. A 14. századból meg lehet még említenünk János minorita barát és Kétyi János műveit is, ezekben azonban szintén nem található érdemleges történészi/történeti koncepció.⁵⁸

Annál inkább a középkori magyar elbeszélő történeti irodalom utolsó nagyobb, összefoglaló művében, Thuróczy János krónikájában, mely 1488-ban jelent meg⁵⁹. Thuróczy műve három alapvető egységből áll. Egyrészt Durazzói Károlyig – a középkori történetírás elveinek megfelelően – szó szerint átveszi a korábbi munkák leírását, a hunok történetét is beleértve. Külön, önálló egység itt Durazzói Kis Károly története, majd Zsigmondtól kezdődően a saját koráig terjedő magyar történet, középpontban Mátyással, számos kezébe kerülő oklevelet is felhasználva. Thuróczy történetiszemléletére jellemző, hogy már megjelennek nála a reneszánsz és a humanizmus elemei is: nagy teret szentel

az egyes egyéniségek bemutatásának, jellemzésének, fontosak a természeti leírások (egy-fajta földrajzias, a geográfia iránt nyitottabb szemlélet jegyében), s az események mögött már valamiféle magyarázatot is keres, még ha ez utóbbi többnyire csak az asztrológiát, a csillagok állásának analízisét is jelenti. Lényeg a világ felé való nyitottság, a világiasabb szemlélet, amit alátámaszt/erősít az is, hogy Thuróczy az első világi személy, aki történetírói munkát készít. Mátyás személynöki tábláján volt ítélőmester, látóköre így nyilván még a világi papoknál is szélesebb lehetett⁶⁰.

Szemléletéről azonban leginkább a művében megfogalmazódó politikai elmélet, politikai filozófia árulkodik. Machiavellit ugyanis több tekintetben megelőzve, de egy hozzá közel álló felfogást fejt ki: alapvető fogalmai ugyanis, amelyre koncepcióját építi a *fātum*, a *fortuna* és a *virtu*. Azaz a történelmet, az emberi cselekedeteket – Szent Ágostonhoz hasonlóan – szerinte is alapvetően az isteni eleve elrendelés, a sorsszerűség, a fātum irányítja. Ebben azonban (s itt már nagy a különbség az egyházatyákhoz képest) adódnak bizonyos szerencsés pillanatok, szerencsés szituációk (fortuna), amikor az ember úrrá lehet saját sorsán, fölébe kerekedhet az isteni gondviselésszerűségnek és eleve elrendelésnek, kezébe veheti sorsának irányítását. De erre csak az képes, aki rendelkezik a virtu-val, az erénnyel, az erkölcsi belátással, ami azonban alapvetően különbözik a Szent Ágoston által képviselt erkölcsi magatartástól. Ebben a machiavellista konstrukcióban ugyanis nem az az erkölcsös, erényes, aki a keresztény, főként szent ágostoni erkölcsi elvek szerint él és cselekszik (azaz például egy a világtól elvonuló, belső, elmélyedő szemlélődésben keresi Istenét), hanem az, aki az államrezon érdekében, az állam (ami Szent Ágostonnál inkább a civitas diaboli volt) megerősítése érdekében tevékenykedik. Ebből következően pedig megsértheti a keresztény erkölcsi elveket, sőt hazudhat, erőszakoskodhat, ölhet, lophat, csalhat – vö. a „cél szentesíti az eszközt” persze sokszor félreértelmezett elvét – ha mindezzel az állam érdekeit, az állami szuverenitás kiteljesítését szolgálja.⁶¹

Thuróczy az ennek az elvnek leginkább megfelelő személyiségnek Mátyást tekinti, s ezért állhat ő a mű középpontjában, mint akinek cselekedetei – a köznemesség társadalmi súlyára támaszkodva – nemcsak a saját, hanem a nemzeti állam hatalmának kiépítését és megerősítését is célozzák.^{62, 63}

Összességében elmondhatjuk tehát, hogy a középkori történetírás és történetiszemlélet, bár sok vonatkozásban irodalmias és ahistorikus jellegűnek bizonyult, több fejleményével (így például a forráskritika bizonyos elemeinek megjelenésével, az evilági szempontok fokozódó érvényesítésével, a nemzeti elv és nyelv előtérbe kerülésével, az oknyomozó, okokat, összefüggéseket kereső megközelítésével, stb.) számos szempontból előkészítette az újkori történetírás és történetiszemlélet önállósodását, a modern „történettudomány” kialakulását.

IRODALOM

- Adamik Tamás, 1996: *Római irodalom a késő császárkorban*. Budapest: Seneca Kiadó.
- Áldásy Antal, 1928: A XV. század nyugati elbeszélő forrásai. Budapest: Magyar Történelmi Társulat. (A magyar történettudomány kézikönyve I. 7/C.)
- Bozsik Rafael, 1987: Megjegyzések Augustinus történetiszemléletéhez. *Acta Academiae Pedagogicae Agriensis* XVIII/6. Eger. 3–22. o.
- Peter Brown, 1993: *A szentkultusz*. Budapest: Atlantisz.
- Peter Brown, 2003: *Szent Ágoston élete*. Budapest: Osiris.
- Robin G. Collingwood, 1987: *A történelem eszméje*. Budapest: Gondolat.
- Georges Duby, 1998: *A katedrálisok kora*. Budapest: Gondolat.

- Edda – Óészaki mitológikus és hősi énekek*, 1985. Szerk. N. Balogh A. Budapest: Európa Kiadó.
- Heinrich von Eicken, 1887: *Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschauung*. Stuttgart: J. G. Cotta.
- Erős Vilmos, 2010: A historiográfia fogalma. *Történeti Tanulmányok*, XVIII. Szerkesztette: Velkey Ferenc. Debrecen, (2012). 5–22. o.
- Johannes Fried, 2004: *Der Schleier der Erinnerung*. (Grundzüge einer historischen Memorie.) München: Verlag C. H. Beck.
- Grant, Robert M., 1980: *Eusebius as church historian*. Oxford: Clarendon Press.
- Antonia Gransden, 1996: *Historical Writing in England c. 550-c.1307*. London and New York: Routledge.
- Walter Goffart, 1988: *The Narrators of Barbarian History*. (Jordanes, Gergory of Tours, Bede, and Paul the Deacon.) Princeton: Princeton University Press.
- Angelo de Gubernatis, 1884: *Storia della Storia*. Milano, 1884.
- Herbert Grundmann, 1965: *Geschichtsschreibung des Mittelalters*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht.
- Bernard Guenée, 1980: *Histoire et culture dans l'Occident médiéval*. Paris: Aubier Montaigne.
- Aron Gurevics, 2003: *Az individuum a középkorban*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Az első és második keresztény háború korának forrásai*, 1999. Gesta Francorum, Keresztesek levelezése, Szent Bernát: Az új lovagság dicsérete. (Válogatta, a jegyzeteket és az utószót írta Veszprémy László.) Budapest: Szent István Társulat.
- Hadzisz Dimitrosz, 1974: *A bizánci irodalom kistükre*. (Társszerző: Kapitánffy István.) Budapest: Európa.
- Henri-Irénée Marrou, 1949: *Saint Augustin et la fin de la culture antique*. Paris: de Boccard.
- Donald R. Kelley, 1998: *Faces of History*. (Historical Inquiry from Herodotos to Herder) New Haven & London: Yale University Press.
- Norbert Kersken, 1995: *Geschichtsschreibung im Europa der „nationes“*. *Nationalgeschichtliche Gesamtdarstellungen im Mittelalter*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau. (Münsterische historische Forschungen, 8.)
- Kulcsár Péter, 2011: A történelemszemlélet előzményei. In: *Történelemszemlélet, historiográfia, esztétörténet, történelemfilozófia*. (Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica Tomus XVI-Fasciculus 2. Miskolc. 5–128. o.
- Krumbacher, 1987: *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527-1453)*. München: Beck.
- Larner, John, 1999: *Marco Polo and the Discovery of the World*. New Haven & London: Yale University Press.
- Le métier d'historien au moyen age, 1977: *Etudes sur l'historiographie médiévale*. Ed. Bernard Guenée. Paris.
- Karl Löwith, 1996: *Világtörténet és üdvtörténet*. (A történelemfilozófia teológiai gyökerei.) Budapest: Atlantisz.
- Cary J. Nederman, 1994: Aristotelianism and the Origine of 'Political Science' in the Twelfth Century. *Journal of the History of Ideas*. 2. 179–194. o.
- Marina Münkler, 2001: *Marco Polo*. (Vita e leggenda.) Milano: Vita E Pensiero.
- Moravcsik Gyula, 1958: *Byzantinoturcica*. Berlin: Akademie.
- Niederhauser Emil, 1995: *A történetírás története Kelet-Európában*. /História Könyvtár./ Budapest: MTA Történettudományi Intézete.
- Ókeresztény latin írók*, 2003. Szerkesztette: Havas László és Tegye Imre. Debrecen: Kossuth Egyetemi Könyvkiadó.
- Orosz István, 1997: *Európa a korai középkorban. 3–11. század*. Debrecen: Debrecen University Press.
- Pósán László, 2004: Genealogikus műtszemlélet és kollektív emlékezet a középkorban. *Debreceni Disputa*, II. évf. 10. 76–79. o.
- Rácz Jenő Ferenc, 1937: *Aurelius Augustinus világnézete*. Gyula: Dürer.
- Simon Róbert, 1999: *Ibn Khaldún*. (Történelemtudomány és birodalmiság.) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gabrielle M. Spiegel, 1997: *The Past as Text. The Theory and Practice of Medieval Historiography*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- Gabrielle M. Spiegel, 2004: Történelem, historicizmus és a szöveg társadalmi logikája a középkorban. *Korall*, 15–16. május. 37–69. o.
- Bernhard Schmeidler, 1909: *Italienische Geschichtsschreiber des XII. und XIII. Jahrhunderts*. Leipzig: Verlag von Quelle&Meyer.
- Sipos Flórián, 2010: „Az újralátogatott római múlt: Identitások konstrukciója Ióánnés Kanabutzés halikarnassosi Dionysiosról írott értekezésében.” In Xenia: *Tanulmányok a nyolcvan éves Tegye Imre tiszteletére*. (Szerk. M. Nagy Ilona et al.) 355–366. Debrecen: University Press.
- Rolf Sprandel, 1994: *Chronisten als Zeitzeugen*. (Forschungen zur spaetmittelalterlichen Geschichtsschreibung in Deutschland.) Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag.
- Szabó István, 1951/a: *Bevezetés a történelem forrásaiba*. (Sokszorosított egyetemi jegyzet.) – Debrecen.
- Szabó István, 1951/b: *Bevezetés a történettudományba*. Bp. [Jegyzetsoksz.]

- Takács Erzsébet, 1999: A középkori kereszténység története Christine de Pisan műveiben. *Sic Itur ad Astra*. 2–4. XI. évf. 163–194. o.
- Ugo Reale, 1987: *A Szentlélek lovagja – Cola di Rienzo élete*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Vanyó László, 1988: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. II. kiadás. Budapest: Szent István Társulat.
- Vanyó László, 1994: *Ókeresztény írók lexikona*. Budapest: Szent István Társulat.
- Donald J. Wilcox, 1969: *The Development of Florentine Humanist Historiography in the Fifteenth Century*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Az összefoglalások közül:

- Harry Elmer BARNES, 1963: *A history of historical writing*. New York: Dover Publications.
- Ernst Breisach, 2004: *Historiográfia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Markus Völkel, 2006: *Geschichtsschreibung. (Eine Einführung in globaler Perspektive.)* Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag.
- John Burrow, 2008: *A History of histories. (Epics, Cronicles, Romances and Inquiries from Herodotus and Thucydides to the Twentieth Century.)* New York: Alfred A. Knopf.
- Charles-Olivier CARBONELL, 1981: *L'historiographie*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Daniel Woolf, 2011: *A global history of history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moritz RITTER, 1919: *Die Entwicklung der Geschichtswissenschaft an den führenden Werken betrachtet*. München: R. Oldenburg.
- Christian SIMON, 1996: *Historiographie: Eine Einführung*. Stuttgart: UTB 1901.
- James Westfall THOMPSON, 1942: *A history of historical writing*. New York: Macmillan. I–II.
- Versions of history from Antiquity to the Enlightenment, 1991.* (Edited by Donald R. Kelley) New Haven & London: Yale University Press.

A középkori magyar történetírás:

Általában:

- Csóka L. Lajos, 1967: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. / Irodalomtörténeti Könyvtár 20./* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Deér József, 1938: *Pogány magyarság, keresztény magyarság*. Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Nyomda.
- Földes Péter, 1986: *Vallanak az ősi krónikák. (A 900 éves ősforrások.)* Budapest: Kozmosz Könyvek.
- Győrffy György, 1988: *Anonymus (Rejtély avagy történeti forrás?)* Válogatott tanulmányok. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Horváth János, 1931: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Budapest: Magyar Szemle Társaság. (reprint, 1988.)
- Horváth János, 1935: *Az irodalmi műveltség megoszlása. (Magyar humanizmus)*. Budapest: Magyar Szemle Társaság. (reprint 1988)
- Hóman Bálint, 2003: A magyar történetírás első korszaka. In uő: *Történetírás és forráskritika*. I. köt. Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor. 239–267. o. Eredetileg Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1938. 251–282. o.
- Klaniczay Gábor, 2000: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Budapest: Balassi.
- Kristó Gyula, 2002: *Magyar historiográfia. I. (Történetírás a középkori Magyarországon.)* Budapest: Osiris.
- C.A. Macartney, 1938–40: *Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources 3 vols.* (Budapest.)
- C.A. Macartney, 1953: *The Medieval Hungarian Historians: A Critical and Analytical Guide.* (Cambridge.)
- Mályusz Elemér, 1967: *A Thuróczy-krónika és forrásai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Mályusz Elemér, 1973: *Királyi kancellária és krónikáirás a középkori Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genui. I-III.* Cura et studio Ioannis Georgii Schwandtneri. Bibliopolae Vidoboniensis 1746-1748.
- Scriptores rerum Hungaricarum. 1-2.* Eendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Utószó, bibl., függelék Szovák Kornél – Veszprémy László. Budapest, 1999.
- Szücs Jenő, 1984: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában. (A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai.) In uő: *Nemzet és történelem.* (Tanulmányok.) 2. kiadás. Budapest: Gondolat. 413–555. o.
- Veszprémy László, 2000: The birth of hungarian identity in the historiography of the middle ages. In: *Des Normands aux Hongrois. Conquête, acculturation, identité: des Normands aux Hongrois. Les traces de la conquête.* Ed. Piroška Nagy. Rouen, 93–104. o.

Az összefoglalások közül:

Flegler Sándor, 1877: *A magyar történetírás történelme*. Budapest.

Gunst Péter, 1995: *A magyar történetírás története*. Debrecen: Csokonai Kiadó.

Az egyes kérdésekhez:

A magyar középkor irodalma, 1984. (Válogatta, szerkesztette, a szövegeket gondozta V. Kovács Sándor.) Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Árpád-kori legendák és Intelmek, 1983. (Válogatta, a bevezető tanulmányt, a jegyzeteket írta és a szövegeket gondozta Érszegi Géza.) Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Csapodi Csaba, 1978: *Az Anonymus-kérdés története*. Budapest: Magvető. /Gyorsuló idő./

Csernus Sándor, 1999: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország, 13–15. század*. Budapest: Osiris Kiadó. /Doktori mestermunkák./

Domanovszky Sándor, 1902: A Budai Krónika. *Századok*, 36. évf. 615–630., 729–752., 810–831. o.

Domanovszky Sándor, 1899: A Dubniczy Krónika. *Századok*, 33. évf. 226–256., 342–355., 411–451. o.

Domanovszky Sándor, 1905: A Pozsonyi krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések. *Századok*, 402–419., 518–525. o.

Gerics József, 1961: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Györfly György, 1988: *Anonymus (Rejtély avagy történeti forrás?)* Válogatott tanulmányok. Budapest: Akadémiai Kiadó.

László Havas, 2010: La conception de l'histoire chez le poete hongrois Janus Pannonius. *Acta Conventus Neo-Latin Budapestiensis*. ACMRS, Arizona. 281–289. o.

Hóman Bálint, 2003: A magyar történetírás első korszaka. In uő: *Történetírás és forráskritika*. I. köt. Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor. 239–267. o.

Janus Pannonius – Magyarországi humanisták. (Vál. Klaniczay Tibor.) 1982. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Jászay Magda, 1982: *Párhuzamok és keresztveződések. (A magyar–olasz kapcsolatok történetéből)*. Budapest: Gondolat.

Kristó Gyula, 1997: *A magyar nemzet megszületése*. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely. /Szegedi középkortörténeti könyvtár 12./

Kristó Gyula, 1986: A Képes Krónika szerzője és szövege. In *Képes Krónika*. Ford. Belus Ibolya. Budapest: Európa Könyvkiadó. 459–516. o. /Pro memoria./

Kulcsár Péter, 1969: A humanista földrajzírás kezdetei Magyarországon. *Földrajzi Közlemények*, 17, 297–308.

Alexandru Madgearu, 2005: *The Romanians in the Anonymus Gesta Hungarorum. Truth and fiction*. Cluj-Napoca: Romanian Cultural Institute.

Mályusz Elemér, 1933: Árpád-házi Boldog Margit. (A magyar egyházi műveltség problémája.) In *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának tünepére*. Budapest. 341–384. o.

Mályusz Elemér, 1933, 1934: A patrimonialis királyság; uő: A karizmatikus királyság. Újabb in *Klió szolgálatában*. 11–21., 22–44. o. Eredetileg *Társadalomtudomány*, 13 (1933) 1–2. sz. 37–49. o.; illetve *Társadalomtudomány*, 14 (1934) 3. sz. 153–178. o.

Mályusz Elemér, 1940: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. (A hűbériség és rendiség problémája.) In *Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves évfordulójára. I–II*. (Szerkeszti Lukinich Imre.) Budapest. 309–403. o.

Mályusz Elemér, 1971: *Az V. István-kori gesta*. Budapest: Akadémiai. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 58.)

Mályusz Elemér, 1924: A Toldi-monda történeti alapja. In *Klió szolgálatában*. 108–129. o. Eredetileg *Hadtörténeti Közlemények*, 25, I–II. füzet 3–32. o.

Mályusz Elemér, 1971: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest: Akadémiai.

Márk Aurél Érszegi, 2003: San Gerardo: mediatore attuale. In *Hungarica Varietas. Mediatori culturali tra Italia e Ungheria*. A cura di Adriano Papo e Gizella Németh. Edizione della Laguna. 61–66. o.

Előd Nemerikényi, 2004: *Latin classics in medieval Hungary, eleventh century*. Debrecen–Budapest.

Adriano Papo, 2003: Umanisti e storiografi italiani alle corti d'Ungheria e di Transilvania. In *Hungarica Varietas. Mediatori culturali tra Italia e Ungheria*. A cura di Adriano Papo e Gizella Németh. Edizione della Laguna. 93–102. o.

Püspöki Nagy Péter, 2002: *Szent Gellért csanádi püspök vértanú élete és műve*. Budapest: Belvárosi Római Katolikus Főplébánia.

Kézai Simon védelmében, 1975. *Sebestyén László vitairata*. Budapest.

San Gerardo fra Venezia e Ungheria, 2002 – Szent Gellért, Velence és Magyarország. A cura di M. A. Érszegi, Venezia. (Benne pl. L. Csorba: San Gerardo nella storiografia ungherese.)

- Schola Europaea. Les valeurs de l'Europe-L'Europe des valeurs*, 2009. (Európa értékei – az értékek Európája. A Magyar Tudomány Ünnepe, 2007. november 22–23. c. konferencia előadásai.) Szerkesztette: Havas László – Takács László – Tegye Imre. Budapest–Debrecen: Egyetemi Könyvkiadó.
- Szabados György, 2006: *A magyar történelem kezdeteiről. (Az elődők-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században.)* Budapest: Balassi Kiadó.
- Szabó István, 1943–1944: Nemzetsszemlélet és magyarságtudat. *Sorsunk*, 730–738., 836–844., 891–895. o., 34–42. o.
- Szovák Kornél, 1999: L'histoire hongroise à l'époque arpádienne. In *Les Hongrois et l'Europe*. 375–384. o.
- Szücs Jenő, 1984: Társadalomelmélet, politikai teória és történetsszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában. (A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai.) In uő: *Nemzet és történelem*. (Tanulmányok) 2. kiadás. Budapest: Gondolat. 413–555. o.
- Thoroczkay Gábor 1994, 1995: Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése (1977–1993). *Fons (Forráskutatás és történeti segéd tudományok)*, 1. évf. 2. sz. 93–149. o.; 2. évf. 2. sz. 117–173. o.
- Thoroczkay Gábor, 2009: *Írások az Árpád-korról*. (Történeti és historiográfiai tanulmányok.) Budapest: L'Harmattan. Benne pl. A székesfehérvári racionalék. (a XIV. századi magyar krónika-szerkesztmény 66. fejezetének kritikájához.) 117–142. o.
- Tóth Zoltán, 1942: *A Hartvik-legenda kritikájához. (A szt. korona eredetkérdése.)* Budapest.
- I. Tóth Zoltán, 1945–46: Tuhutum és Gelou. Hagyomány és történeti hitelesség Anonymus művében. *Századok*, 79–80. évf. 1–6. sz. 21–84. o.
- Tringli István, 2003: A szent királyok szabadsága. (A középkori történelmi tudat és a történelem-hagyomány-nyitottság sajátosságai.) *Századok*, 137. évf. 4. sz. 809–848. o.
- Turchányi Tihamér, 1903: Rogerius mester Siralmas éneke a tatárjárásról. *Századok*, 37. évf. 412–430., 493–514. o.
- Váczy Péter, 1933: A népfelség elvének magyar hirdetője a XIII. században: Kézai Simon mester. In *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest. 546–563. o.

JEGYZETEK

- * Részlet egy készülő historiográfiai összefoglalásból. Mivel az összefoglalás alapvetően a modern kori történetírás történetével foglalkozik, a középkori történetírásról itt elmondottak – természetesen – csak egyfajta bevezetesként szolgálnak, tehát jelen tanulmány szerzője egyáltalán nem törekedett valamiféle teljességre. Mindezekon felül a továbbiakból az is kitűnik, hogy a nagyobb hangsúly a magyar történetírás bemutatásán van.
- 1 Vö. Erős V., 2010. 5–22. o.
- 2 Vö. összefoglaló munkák, pl. M. Ritter, Thompson, Barnes, Carbonell, Ch. Simon, Völkel stb.
Valamint H. v. Eicken, 1887.
Krumbacher, 1897.
A. de Gubernatis, 1884.
Áldásy A., 1928.
H. Grundmann, 1965.
B. Guenée, 1980.
Le métier d'historien au moyen age, 1977.
G. M. Spiegel, 1997.
P. Brown, 1993.
N. Kersken, 1995.
A. Gransden, 1996
Vanyó L., 1994.
K. Löwith, 1996.
- D. R. Kelley, 1998.
Klaniczay G., 2000.
A. Gurevics, 2003.
J. Fried, 2004.
Pósán L., 2004. 76–79. o.
B. Schmeidler, 1909.
G. M. Spiegel, 2004. 37–69. o.
Kulcsár P., 2011. 5–128. o.
Az összefoglalások közül különösen és legújabban:
Ernst Breisach: *Historiográfia*. Osiris Kiadó, Budapest. 2004.
Markus Völkel: *Geschichtsschreibung. (Eine Einführung in globaler Perspektive.)* Böhlau Verlag. Köln–Weimar–Wien, 2006.
John Burrow: *A History of histories. (Epics, Chronicles, Romances and Inquiries from Herodotus and Thucydides to the Twentieth Century.)* Alfred A. Knopf New York, 2008.
Valamint Daniel Woolf: *A global history of history*. Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
A szöveggyűjtemények közül különösen *Versions of history from Antiquity to the Enlightenment. (Edited by Donald R. Kelley)* Yale University Press, New Haven & London, 1991.

- 3 Vö. Augustinus: De civitate dei. In. Patrologia Latina. Paris 1844-1855. XLI. Magyarul legújabbban Szent Ágoston: Isten városáról. (Fordította dr. Földváry Antal). Kairosz Kiadó, Budapest. 2005. I-IV. A régebbi irodalomból vö. pl. Rác J. F., 1937. Bozsik R., 1987. 3–21. o. (Uo. magyar nyelvű irodalom is.) Legújabbban magyarul P. Brown, 2003. Az irodalomtörténeti összefoglalások közül Vanyó L., 1988. Adamik T., 1996.
- 4 Augustinus történetértelmezésének alapfogalmairól kitűnő áttekintést nyújt Breisach: i. m. 95. o. Augustinus fontos kategóriája a kairos-kronos megkülönböztetés, amelyben a kronosz a külső, extenzív, semleges, mennyiségi és mérhető időt jelenti, míg a kairos, a belső, tartalommal és gondolatokkal telített, intenzív „tartam”. Természetesen az utóbbi a magasabb rendű a számára, ennek fő térénuma gondolatai szerint azonban nem a történelem. Vö. pl. Rác J. F., 1937.
- 5 Augustinus főművének első nagyobb része – mint ez talán közismert – egyébként annak cáfolata, hogy a barbárok 5. század eleji pusztításait a Római Birodalomban a keresztény tanok bomlasztó hatása idézte elő. Ilyen jellegű, az impérium létét fenyegető pusztítások – bizonyítja Augustinus – már a kereszténység elterjedése előtt is számos alkalommal előfordultak. Varro tanainak cáfolata a munka második részének fő szüzséje, s harmadik részben fejt ki Ágoston az Isten és ördög városának ellentétéről való felfogását. Utóbbiban fogalmazza meg a birodalmak egymásutánjáról, pontosabban a történelem korszakainak változásairól, egymásra való következéséről alkotott teóriáját. Ennek értelmében a korszakok változásai, s a birodalmak egymásutánja a különböző emberi életkoroknak felelnek meg – gyermekkor, ifjúkor, felnőttkor/férfikor, öregkor stb. –, ami azonban (tekintve, hogy a kereszténység felvétele esik a legutolsó, az öregkorra) – az antiktól eltérően – nem a ciklikus, körforgáson alapuló történetértelmezés. Vö. pl. Vanyó L., 1988. Adamik T., 1996.
- 6 Vö. még mindehhez H. I. Marrou 1949.
- 7 Vö. R. G. Collingwood, 1987.
- 8 Ld. alább.
- 9 Vö. Breisach: i. m. 102–103. o. és passim.
- 10 Vö. Orosz I., 1997. passim.
- 11 Vö. R. G. Collingwood, 1987. Illetve Kulcsár P., 2011. 5–128. o.
- 12 Vö. Szabó I., 1951/a. Szabó I., 1951/b. Valamint pl. Froissart krónikája. Fordította: Hap Béla és Szeredi Anna. Gondolat, Budapest, 1971. Thietmar von Merseburg: Chronik. Übersetzt und elaeutert von Werner Trillmich. (Ausgewählte Quellen 9.) Darmstadt, 1985. G. Villani: Chronicle Florentine. Selectons from the First Nine Books. Transl. R. Selfe. London 1986. Magyarul: A három Villani krónikája. Attraktor, Máriabesnyő, 2011. (Eredeti kiadása vö. A három Villani krónikája. Fordította, bevezetéssel ellátta: Rác Miklós. [Középkori krónikások VII–IX.] Budapest, 1909.) Adamus Bremensis: Gesta pontificorum Hamburgiensis ecclesiae. PL CXXXIX. Villehardouin: Bizánc megvétele. (Ford. Szabics Imre). Budapest, 1985. Dino Compagni Krónikája korának eseményeiről. (Fordította Kiss A.) Kriterion, Bukarest. 1989. Peter Classen-Cremonai Liutprand: A Nyugat és Bizánc a 8–10. században. Szerk. Baán István. (Varia Byzantina IX.) Budapest, 2005. Liutprand történeti munkái. Antapodosis, Liber de rebus gestis Ottonis Magni imperatoris, Relatio de legatione Constantinopolitana. Fordították Jurkovich Emil, dr. Gombos F. Albin és Gaál Lajos. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta dr. Gombos F. Albin. [Középkori Krónikások VI–VII.] Budapest, 1908.
- 13 Vö. részletesen Klaniczay G., 2000. Valamint pl. Jacobi a Voragine: Legenda aurea, vulgo historia Lombardica dicta. Ed. T. Graesse. Vratislaviae 1890. Osnabrück, 1965.
- 14 Vö. Einhard: Vita Karoli. Hrsg. Von Reinhold Rau. Darmstadt, 1955. Valamint még pl. Suger: Vita Ludovici VI. grossi. PL. CLXXXVI. Joinville: The life of St. Louis. In. Memoirs of the Crusade. New York, 1958. Fontosak nyilván az egyházi személyekről szóló életrajzok is, pl. Sulpicius Severus Szent Mártonról írott életrajza. Vö. ehhez Ókeresztény latin írók, 2003. Amint A. Gurevics idézett munkájában rámutat, azért a középkori történeti irodalomban megjelenik az *önéletrés* is. Vö. pl. Petrus Abelardus: Szerencsétlenségeim története. [Historia calamitatum] (Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Turgonyi Zoltán). Helikon Kiadó, 1985. A klasszikus a műfajban persze Szent Ágoston. Vö. Aurelius Augustinus: Vallomások. Gondolat. Budapest, 1982. Az egyéb műfajok közül megemlíthetők még pl. a királytűkrök, útleírások, mondjuk Rubruk, Plano Carpini, Marco Polo többnyire keleti útjairól. Vö. pl. Julianus barát és Napkelet fölfedezése. (Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Györffy György.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1986. (Benne Rubruk, Plano Carpini stb. beszámolóit.) Valamint Lerner, J., 1999; M. Münkler, 2001. Illetve magyarul pl. Marco Polo utazásai. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. Korábban Marco Polo

- utazásai. (Válogatta, a bevezetőt írta és a jegyzeteket összeállította Dáné Tibor.) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1986.
- 15 Mint arról szó esett, a krónika – egy másik értelemben – lehet saját korának eseményeit egyidejűleg vagy utólagos szempontból tárgyaló munka. E műfajban különösen Froissart, Liutprand, Hincmar, D. Compagni, Villehardouin, a Villanik, Thietmar, Brémai Ádám munkái emelkednek ki.
Hasonlóképpen a krónika világkrónika értelmében vett műfajához kapcsolható Iustinus-nak valószínűleg a korai kereszténység időszakában született munkája is, ez azonban – természetesen – nem az ágostoni elveket követi. Vö. magyarul Marcus Iulianus Iustinus: Világkrónika. (A kezdetektől Augustusig.) Fordította: Horváth János. Helikon Kiadó, Budapest. 1992.
- 16 Vö. Breisach: i. m. „A történetírás keresztény forradalma” című fejezet. 86–114. o.
Eusebius: *The Ecclesiastical History*. transl. Kirsopp Lak, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1926.
Eusebiushoz pl. Grant, R. M., 1980.
A keresztény egyházatyákhoz: Ókeresztény latin írók, 2003. Valamint Ványó L., 1988. Adamik T., 1996. Illetve pl. Órigenész: *Kata kelsu/Contra Celsum*. In. *Patrologia latina*. XI. Paris, 1844–1855. Magyarul pl. Órigenész: *A princípiumokról*. I. kötet. Paulus Hungarus & Kairosz Kiadó, Budapest, 2003.
Orosius: *Historiae*. PL. XXI.
Orosiushoz K. Löwith, 1996. 225–233. o. Uo. részletes irodalom is.
- 17 Ernst Breisach többször idézett és még idézendő összefoglalásában szemléletes táblázatot készített Joachimus de Fiore hármas osztatú felosztásáról a világtörténelemmel kapcsolatban. Ez a hármas felosztás jól érzékelteti az augustinusi eszmék, illetve történetértelmezés változatlan továbbélését a középkor első századaiban. A hármas periodizálás alapja az Atya, Fiú, Szentlélek megkülönböztetés, amelyben tulajdonképpen egy fordított elvilágiasodás, azaz egy fokozatos túlvilág felé való fordulás (s így üdvörténet) a történelem legfőbb tartalma. Eszerint az első, evilági időszakra pl. a munka jellemző, és a házas ember a periódus fő ikonja. A második, átmeneti korban, a Fiú periódusában a tanulás a legfőbb tevékenység, s ennek az evilágiságnak és már a túlvilágra való figyelemnek az egyensúlyán alapuló „aetas”-nak ikonszerű megtestesítője a világi pap. A harmadik, a sub gloria időszakában már a szemlélődés, a világtól való teljes elfordulás a fő tevékenységi forma, s mindennek fő hordozója a szerzetes. Hogy mindennek a konkrét történelmi életben is nagy mozgósító ereje volt azt bizonyítja Cola di Rienzo tevékenysége, aki erre építette politikai elképzeléseit, s pl. Ugo Reale egyenesen a „Szentlélek lovagjának” aposztrofálja őt.
Vö. Breisach: i. m. 150. o.; U. Reale, 1987.
- 18 John of Salisbury: *Policraticus*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1999.
Vö. ehhez pl. C. J. Nederman, 1994. 179–194. o. Freisingi Ottó Krónikája. Ford.: Gombos F. Albin, Irsik József és Vajda György. Budapest, 1912.
Archidiaconi Huntindonensis Historiae. PL CXCXV.
Guilelmus Malmesburiensis: *De gestis regum Anglorum*. PL CLXXXIX.
Joachimus de Fiore-hoz K. Löwith, 1996. 197–210. o.
- 19 Vö. William of Malmesbury: *Chronicle of the Kings of England from the Earliest Period to the Reign of King Stephen*. Ed. Trans. J.A. Giles. George Bell and Sons. London, 1904.
Meg kell itt jegyezni, hogy a krónikát (a világkrónikát is) a szakirodalomban még több más értelemben is használjuk. Például az évkönyvekhez majdnem hasonló értelemben is besorolhatunk bizonyos műveket a műfajba. Ez sok vonatkozásban egyszerű esemény felsorolás, majdhogynem évről évre, csak egy utólagos időpontból, azaz nem egyidejűleg. (Pl. Angolszász krónika). Ugyanakkor világkrónikaként aposztrofálnak bizonyos monográfiák nem az ágostoni minta alapján készült, már-már a kortörténet felé hajló – de persze világtörténeti összefoglalásokat –, amelyek még a középkor végén is rendkívül elterjedtek voltak. Így beszélhetünk a Müncheni, a Kölni és egyéb világkrónikákról (Weltchronik), vagy pl. a nürnbergi Schedel világkrónikájáról, amelyek meglehetősen részletesen tárgyalják világkrónika címén többek között a Német-Római Birodalom és a Pápaság történetét. Igen jellemzőnek tartom, hogy ezek jelentős része, pl. a Müncheni krónika a korábban már ismert módszer alapján készült: azaz különböző munkák folytatásaként jöttek létre, szerzőiknek nem volt igényük a forráskritikára.
Vö. mindezekhez *The Anglo-Saxon Chronicle*. (Translated and edited by M. J. Swanton.) Routledge, New York, 1998. Valamint Geoffrey of Monmouth: *The History of the Kings of Britain*. (Translated with an introduction by Lewis Thorpe.) London: Penguin Books. 1966. Illetve R. Sprandel, 1994.
- 20 Vö. Iordanes: *A gótok eredete és tettei*. Ford. a PTE Ókortörténeti Tanszékének hallgatói munkaközössége Kiss Magdolna vezetésével. A jegyzeteket és a névmagyarázatokat írta Kiss Magdolna. Pécs, 2000; 2002.
Tours-i Gergely: *Historiae ecclesiasticae Francorum*. PL LXXI. Magyarul és legújabban Tours-i Gergely: *Korunk története*. (A frankok története.) (Fordította, a bevezető tanulmányo-

- kat és a jegyzeteket összeállította Mezei Mónika és Adamik Tamás.) Kalligram, Pozsony, 2010.
- Paulus Diaconus: A longobardok története. (Historia Langobardorum). Fordította, életrajzzal és magyarázó jegyzetekkel ellátta: Dr. Gombos F. Albin. (Középkori Krónikások I.) Brassó, 1901. Brassói Lapok Nyomdája.
- Sevillai Izidor: Chronicon. PL LXXXIII.
- Beda Venerabilis: Historia ecclesiastica gentis Anglorum. PL XCV.
- Saxo Grammaticus: Gesta Danorum. Übersetzt und kommentiert von Hans Jürgen Hube. Wiesbaden, 2004. Valamint pl. Az első és második keresztény háború korának forrásai, 1999.
- A kérdéskörrel foglalkozó nagyszámú irodalomból vö. pl. W. Goffart, 1988.
- 21 Természetesen a fenti felsorolásban nem törekedtem teljességre s számtalan középkori szerző kimaradt Notkértől, Fulcher de Chartres-on keresztül Vincent de Beauvais-ig. Megemlíteném még azután a kelet-európai történetírást és Bizáncot is. Előbbiben főként a cseh és lengyel történetírás olyan képviselőit kell megemlíteni, mint Cosmast, Callimachost, Jan Dlugosst, vagy az orosz történetírást illetően a Nestor krónikát, a novgorodi évkönyveket és Herberstein Zsigmondot. A bizánci történetírásnak több kiemelkedő korszaka és képviselője van. Így a legkorábbi időszakból Priscos rétor (de Prokopoisz, Justinus vagy Malalas is). A magyar történelemmel való kapcsolatai miatt is ismert Bölcs Leó és Bátorbanszületett Konstantin munkája a 8–9. századból. Szintén a 11–12. századi magyar történelem bizánci kapcsolatai miatt ismert különösen Nikétasz és Psellos munkája (valamint pl. Kinnamosz, Anna Komnéné). A 14–15. századból pedig mindenekelőtt Kritobulosz és Kalkokondülész munkái ismertek (illetve pl. Dukász, J. Kanabutzés). Általában a bizánci történetírásra jellemző az antik örökség továbbélése, tehát a magas színvonal, oknyomozó vagy egyéniségformáló retorikus jelleg, alkalmanként a forráskritika is (egyáltalán az eredeti források használata). Ugyanakkor természetes a hagiografikus és retorikus beállítódás is.
- A legújabb irodalom – természetesen – megemlékezik az első női történetírókról is (pl. Christine de Pisan), illetve az Európán kívüli – alkalmanként valóban mérföldkövet jelentő – historikusokról, mint pl. Ibn Khaldun, Al Tabari, Firdauszi stb. Ők jelen keretek között nem lehetnek behatóbb elemzés tárgyai.
- Az észak-európai népek történetírásából kiemelkednek a mítoszai és mondái.
- Vö. mindezekhez például Vincent von Beauvais: Speculum Historiae. (Speculum quadruplex sive speculorum maius. Bd. 4.) Graz, 1965. Illetve Fulcher of Chartres: A History of the Expedition to Jerusalem. 1095-1127. Translated by Frances Rita Ryan. (Edited with an introduction by Harold S. Fink.) New York: W.W. Norton&Company, 1969.
- Valamint Prokopiosz: Titkos történet. (Ford. Kapitánffy István). Budapest, 1974.
- Laonicae Chalcocondulae Historiarum Demonstrationes. Hrsg. Von Eugen Darkó. 2 Bde. Budapest. 1922–1927.
- Anna Comnéné: Alexiade. Tome I. Texte établi et traduit par Bernard Leib. Société d'Édition „Les Belles Lettres”. 1937.
- Europa im XV. Jahrhundert von Byzatinern gesehen. Aus dem Geschichtswerk des Laonikos Chalkokondyles. (Byzantinische Geschichtsschreiber 2.) Übersetzt und erklärt von Franz Grabler. Graz, 1954.
- Choniates Nicetas: Historia. Hrsg. Von Johannes A. van Dieten. 2 Bde. Berlin/New York, 1975.
- Constantinos Porphyrogenitus: De administrando imperio. Hrsg. Und ins englische übersetzt von Gyula Moravcsik u. Romily J.H.Jenkins. Washington, 1967.
- Michael Kritobulos: Critobuli Imbriotae historiae. Hrsg. Von Diether Roderich Reinsch. Berlin, 1983.
- Az utóbbiakkal kapcsolatos irodalomból vö. Moravcsik Gy., 1958.
- H. Dimitrosz, 1974. (A bizánci történetírásról összefoglalás és irodalom legújabbán Völkel: i. m. 79–96. o.)
- Sipos F., 2010. 355–366. o. (Utóbbi tanulmányban a szerző nem pl. a forráshasználat, vagy megbízhatóság alapján elemzi és értékeli a bizánci történetírókat, hanem a kettős, bizánci-latin helyzetéből adódó identitás-konfliktust helyezi előtérbe.)
- A kelet-európai történetíráshoz vö. Niederhauser E., 1995. passim. Valamint pl. Klaniczay G., 2000.
- Az egyes szerzők kiadásaihoz vö. pl. Joannes Dlugossi: Annales seu cronicae inclitii regni Poloniae. (Pantszowe Wydawnictwo Naukowe, Varsaviae, 1985.)
- Cosmae Pragensis Chronica Boemorum – Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Ed. Berthold Bretholz. MGH (Monumenta Germaniae Historica) SS RG NS II. Berlin, 1923.
- Az észak-európai mítoszokhoz Edda – Óészaki mitológikus és hősi énekek, 1985.
- Valamint A. Gurevics, 2003. Passim.
- A női történetírókhoz Takács E., 1999. 163–194. o.
- Az Európán kívüliekhez pl. Simon R., 1999.
- 22 A középkori szemlélet ahistorikus jellegének számos bizonyítéka, illetve összetevője van (minderre a kötet bevezető tanulmányában hivatkoztam). Például alapvetően hiányzik a történetfilozófia, jöllehet Szent Ágoston említett művét annak első alkotásaként szokták értelmezni.

Ennek ellene vehető, hogy mindez messzemenően nem egy Vico-val vagy Herderrel összevethető történetfilozófia (jelen sorok szerzője szerint alapvetően a 18. század a történetfilozófia születésének időszaka), hiszen mindebben a történeti rész szinte elenyésző szerepet játszik. De ahistorikusnak tekinthető a középkor abban is, hogy – bár ekkor tárgyulnak az egyetemek – a történelem külön tárgyként nem szerepel a kurzusokban, csak a retorikának alárendelve kap szerepet, nem szerepel a hét szabad művészet között sem. Általában sem válik el például történelem és irodalom, műfajaik és eszközeik sok vonatkozásban azonosak. A történelem feladata ekkor morális és retorikus jellegű, nem az a fő cél, hogy a dolgokat úgy mutassák be, ahogyan „valóban” megtörténtek (például az uralkodók tetteit a maguk kegyetlenségében), hanem stilizált formában jelenítették meg őket (azaz az uralkodók keresztényi és igazságos jellegét kívánták bizonyítani). Ezért is roppant jellemző például a legenda műfaja.

A fentieket aláhúzza a középkori történetírói munkák egy további jellemvonása, miszerint ezek nem törekszenek a magyarázatra az egyéni jellemzésre, az összefüggések keresésére, a krónikák alapvetően események egyszerű felsorolásai (minden Isten akaratából, az Isteni gondviselés folyamánként történik), aminek következménye, hogy e művekben nincs „mert”, „mivelhog” stb. és alárendelés (azaz a mindezt kifejező alárendelt összetett mondat). A felsorolás mondatai egyszerű és-sel (ezután, szb.) kapcsolódnak össze (*parataxis*), s alapvető a puszta mellérendelés. Mindebben csak a 13–14. században történik lényegi változás, amikor már nagy szerepet kap az alárendelés – egyéb folyamatokkal és jellegzetességekkel összefüggésben. Vö. Breisach: i. m. 135. o.

- 23 Így aztán Collingwood korábban idézett nézetei is ebben az értelemben rektifikálандók.
- 24 Vö. G. Duby, J. Le Goff, Hajnal István és Mályusz Elemér a későbbiekben részben még idézendő műveit ezzel kapcsolatban.
- 25 Vö. B. Guenée, 1980; G. M. Spiegel, 1997. D. Kelley korábban már hivatkozott szöveggyűjteményében utal arra, hogy a közéleti humanizmus előszeleként az ünnepelt költő, Francesco Petrarca (aki történetíróinak is tekinthető műveket is alkotott pl. a nevezetes férfiak életéről [„De viris illustribus” címmel]) a 14. század első felében – Lorenzo Valla egyfajta megelőlegezőjeként – igen élesen veti fel a forráskritika szükségességét. Például IV. Károlyhoz írott levelében, filológiai bizonyítékok alapján, éles elméjűen cáfolja az igazolási szándékot, miszerint a Habsburgok a római császárok utódai lennének. Vö. D. R. Kelley, 1998. 231. o. Ugyanitt megjegyezhető, hogy a szakiro-

dalom már Eusebius esetében is erőteljesen hangsúlyozza a források bőséges használatát. Azt már csak ráadásként említem, hogy Sevillai Izidor híres megkülönböztetése szerint nagy az eltérés a *fabula* és a *historia* között. Utóbbi ugyanis nem kitalált, hanem (lehetőleg forrásokkal igazolt) elbeszélés.

Mindez erőteljesen cáfolhatja történelem és irodalom azonosságát a középkorban. Hozzá lehet tenni ugyanakkor, hogy ez a forráshasználat/forráskritika módszerességében messzemenően nem hasonlítható össze akár a 16–18. századi ilyen irányú törekvésekkel sem.

26 Vö. R. Sprandel, 1994.

Meg kell itt jegyezni, hogy szerző ebben a kiváló munkájában, amely alapvetően a késő-középkori (tehát a 13–15. században született) történetírói munkákat elemzi, 250 történeti alkotást említ, csak német területekről, amely szám önmagában is jelzi a történelem iránti érdeklődés nagymértékű fellendülését (ez önmagában is az elvilágiasodás kifejezése.) Ezek a művek alapvetően világi témák feldolgozásai, így pl. uralkodói udvarok (dinasztiák), városok (Baseltől és Brémától, Regensburgon, Speyeren, Münsteren keresztül Nürnbergig és Amszterdamig, és persze Firenzéig) valamint rendtörténetek, de megtalálhatók bennük egyéb helytörténeti munkák, különböző naplók és emlékiratok (kisebb számban) és mondjuk kolostortörténetek is. Különösen érdekes jelenségei az említett elvilágiasodási folyamatnak, amikor pl. rimes/verses krónikák (szerző a stájer krónikát említi) fokozatosan (Viktring és Steinreuter művein keresztül) prózai formát öltenek, hogy Thomas Ebendorfernél vagy Albrecht szerzetes világkrónikájában már szinte kizárólag így szerepeljenek. Vö. R. Sprandel, 1994. 130. o.

A késő-középkori itáliai várostörténetekre vö. a 14–15. századi, illetve még az olasz történetírást tárgyaló fejezetet. Ott főként Poggio Bracciolini, Leonardo Bruni, della Scala, illetve a forráskritikát különösen hangsúlyozó szerzőkre (L. Valla, stb.) utalok. Ezekben a várostörténet már általános politikai teóriát is megfogalmazó műfajjá nemesedik. Vö. D. J. Wilcox, 1969.

Ennek kapcsán lehet azután megemlíteni azt is, hogy az elvilágiasodás mellett egy másik fő tendencia (ez természetesen a lehető legszorosabb összefüggésben van a politikai folyamatokkal, illetve ennek egyéni változatai leképezik az ebből a szempontból végbemenő fejlődés egyedi földrajzi-területi differencia specificá-it), a regionális-partikuláris történetek mellett és után a nemzeti történetek megjelenése. (Vö. pl. az említett osztrák példa, de számos más is említhető, mondjuk a spanyol fejlemények. Vö. Völkel: i. m.)

27 Ezt az elvilágiasodási folyamatot elemzi Georg

- Duby magisztrális művében, amikor is pl. az építészeti korszakok egymásutánjában mutatja be a szóban forgó folyamatot. Eszerint a román kori művelődés ekvivalense a művészetben a kolostor, a gótikáé az evilági és a túlvilági elemek között egyensúlyt kereső katedrális, míg a reneszánszé a teljes, egyenesen pogány evilágiságot jelképező palota. Vö. G. Duby, 1998. Hasonló gondolatok fogalmazódnak meg Jacques Le Goff-nál vagy Karl Löwith-nél is. Ezt az elvilágiasodási folyamatot jól tükrözi az előzőkben említettek kivül a középkori krónika formaváltozása is a 14–15. században. Ernst Breisach elemzése alapján ennek a korszaknak a krónikáiban egy nagymértékű hangsúlyeltolódás figyelhető meg: a krónikairók a korábbiaknál sokkal nagyobb terjedelemben foglalkoznak saját koruk közelmúltjának, sőt egyenesen saját koruk eseményeivel. Ez természetesen alaposabb elemzésre, alkalmanként személyek jellemzésére, illetve – természetesen – politikai állásfoglalásra, pártos nézet kifejtésére ad lehetőséget (mondjuk a guelf-ghibellin ellentét vonatkozásában.) Vö. Breisach: i. m. 152. o. és passim.
- 28 Vö. *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genui. I-III. Cura et studio Ioannis Georgii Schwandtneri. Bibliopolae Vidoboniensis 1746-1748.*
Scriptores rerum Hungaricarum. 1-2. Edendo operi praeiit Emericus Szentpétery. Utószó, bibl., függelék Szovák Kornél – Veszprémy László. Budapest, 1999.
 Hóman B., 2003. 239–267. o.
 Deér J., 1938.
 Csóka L. L., 1967.
 Mályusz E., 1967.
 Mályusz E., 1973.
 Szűcs J., 1984. 413–555. o.
 Földes P., 1986.
 Györfly Gy., 1988.
 C.A. Macartney, 1938–40.
 C.A. Macartney, 1953.
 Horváth J., 1931.
 Horváth J., 1935.
 Csapodi Cs., 1978.
 Domanovszky S., 1899. 226–256. o., 342–355. o., 411–451. o.
 Klaniczay G., 2000.
 Szabados Gy., 2006.
 Veszprémy L., 2000, 93–104. o.
 Az összefoglalások közül különösen Flegler S., 1877.
 Gunst P., 1995.
- 29 Vö. Gunst P., 1995.
- 30 Vö. Kristó Gy., 2002. 28–30. o. Illetve pl. Szovák K., 1999. 375–384. o.
 Valamint Csóka L. L., 1967. passim.
- 31 Gellérthez vö. pl. M. A. Érszegi, 2003. 61–66. o.
 Püspöki Nagy P., 2002. Illetve
 San Gerardo fra Venezia e Ungheria – Szent Gellért, Velence és Magyarország, 2002. (Benne pl. L. Csorba: San Gerardo nella storiografia ungherese.)
- 32 Vö. pl. Mályusz E., 1933. 341–384. o.
- 33 Vö. ehhez pl. Árpád-kori legendák és Intelmek, 1983.
 Valamint Legendák és csodák. (13–16. század) Szentek a magyar középkorból II. (Összeállította és szerkesztette Madas Edit és Klaniczay Gábor: Az utószót írta Klaniczay Gábor.) Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
 A régebbi irodalomból vö. Magyar szentek. (Szekfü Gyula bevezetőjével) Magyar Katolikus Írók Könyvei. Budapest, 1941. Új kiadása: Maecenas Könyvkiadó, Budapest. 1991.
 Újabb Schola Europaea. Les valeurs de l'Europe-L'Europe des valeurs, 2009. (Benne számos tanulmány Szent Erzsébetről, stb.)
 Valamint Tóth Z., 1942.
 Vö. még főként irodalmi szempontból A magyar középkor irodalma, 1984.
- 34 Vö. újabb kiadása: Küküllői János, Lajos király krónikája. Névtelen szerző, Geszta Lajos királyról. Ford., utószó, jegyz. Kristó Gyula. Osiris Kiadó, Budapest. 2000. (Millenniumi magyar történelem. Források.)
- 35 Megemlítendőek egyéb műfajok is ebből a korszakból pl. az útleírás (Julianus barát), vagy a királytűkör (Intelmek), amelyek hagyományosan nem feltétlenül tartoznak a történeti irodalomhoz, azonban számos történeti elemmel és utalással is telítettek, így itt is felidézhetjük őket.
 Vö. A magyar középkor irodalma. i. m.
 Julianus barát és Napkelet fölfedezése. (Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Györfly György.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1986.
 Figyelemre méltó alkotása a középkori történeti irodalomnak az itáliai Rogerius beszámolója a tatárjárásról, a „Carmen miserabile” is. Amint az ezzel foglalkozó szakirodalom felhívja a figyelmet, Rogerius majdhogynem úttörőnek tekinthető abban (s ezzel erősíti a korábban jelzett elvilágiasodásról való tézist), hogy nem egyszerűen leírja a magyarok számára katasztrófát eredményező eseményeket, hanem mindenek háttérét is igyekszik feltárni, okokat keres, amelyet a társadalom, az uralkodó rétegek széthűzésében talál meg.
 Angolul vö. Master Roger's Epistle to the sorrowful lament Angol nyelvű kiadása vö. Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by Tatars. (Translated and annotated by János M. Bak and Martyn Rady.) Central

- European University Press, Budapest – New York, 2010.
- Valamint pl. Turchányi T., 1903. 412–430. o., 493–514. o. Értékes még általában is a középkori magyar–olasz szellemi kapcsolatok történetéhez Jászay M., 1982.
- 36 A középkori magyar történetírásban a Drági-féle kompendium számít egyedül világtörténetnek, de ez – elnevezéséből is kitűnik – nem eredeti alkotás.
Vö. Gunst P., 1995. 48. o.
- 37 Vö. erre Kristó Gy., 2002; Mályusz E., 1967. Természetesen ebbe az ún. „krónika kompozícióba” Anonymus, Kézai, a Képes Krónika stb. nem tartoznak bele, s a magyar medievisták egyik szép feladata már a 19. századtól kezdve az e gyűjteménybe tartozó önálló munkák elkülönítése, szerzőségük megfajtése. Ebben nincs egyöntetű állásfoglalás máig sem, így jelen sorok írója is pusztán utalhat az itt felmerülő problémák halmazára.
A krónika-szerkesztményekhez vö. még Thoroczkay G., 2009.
- 38 Vö. Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Budapest, 1995.
- 39 Vö. ehhez például Mályusz E., 1933. 1934. 11–21., 22–44. o. Eredetileg Társadalomtudomány 13 (1933) 1–2. sz. 37–49. o.; illetve Társadalomtudomány 14 (1934) 3. sz. 153–178. o. Valamint Mályusz E., 1940. 309–403. o.
- 40 Vö. előző jegyzet.
- 41 Mályusz E., 1967.
- 42 Vö. Hóman B., 2003. 239–267. o.
Valamint Gerics J., 1961.
Kristó Gyula egyébként megkérdőjelezi a Gesta Ladislai regis létezését, s így nem ezt tekinti az első önálló gesztának sem. Vö. Kristó Gy., 2002.
- 43 A 11–12. századi történetfelfogás/történetértelmezés/történeti tudat intézménytörténeti hátteréhez, főként a könyvvállomány klasszikus latin szerzőiről vö. E. Nemerkenyi, 2004.
- 44 Anonymushoz vö. Csapodi Cs., 1978.
Györffy Gy., 1988. A korábbi irodalomból vö. pl. I. Tóth Z., 1945–46. 21–84. o.
A legújabb irodalomról tájékoztat Thoroczkay G., 1994. 93–149. o.; 1995. 117–173. o.
Angolul vö. Anonymus, notary of King Béla: The deeds of the Hungarians. (Edited, translated and annotated by Martin Rad and László Veszprémy.)
Master Roger’s Epistle to the sorrowful lament upon the destruction of the Kingdom of Hungary by Tatars. (Translated and annotated by János M. Bak and Martyn Rady.) Central European University Press Budapest–New York, 2010.
- 45 Vö. Mályusz E., 1971.
- 46 Vö. Szücs J., 1984. 413–555. o.
Szücs felfogásával szemben vö. Kézai Simon védelmében, 1975.
- A régebbi irodalomból Váczy P., 1933. 546–563. o.
- 47 Vö. Kristó Gy., 1997.
- 48 Vö. legújában Kristó Gy., 1997.
Román részről pl. A. Madgearu, 2005.
- 49 Vö. Mályusz E., 1971.
- 50 Vö. Szücs J., 1984. 413–555. o.
Angol kiadása újában vö. Simonis de Kéza: Gesta Hungarorum. Simon of Kéza: The Deeds of the Hungarians. (Edited and translated by László Veszprémy and Frank Schaer. With a study by Jenő Szücs.)
CEU Press, Budapest, New York, 1999.
- 51 Vö. Váczy P., 1933. 546–563. o.
- 52 Vö. Kézai Simon védelmében, 1975.
- 53 Kézai nemesi felfogásához vö. még Szabó I., 1943. 730–738., 836–844., 891–895. o.; 1944. 34–42. o. Szabó István ebben a munkájában rámutat arra, hogy Kézai a hun-magyar rokonság tézisével, illetve azzal, hogy a magyarok történetéről szóló műve elé beilleszti a hunok történetét, a magyarságot a nemességgel azonosítja, s kizárja belőle az alsóbb társadalmi rétegeket, a jobbágyságot/parasztságot, amelyet idegen, összeverődött (többnyire szláv) alávetett és szolganépek tömegének tekint. Szabó szerint a magyarságnak a nemességgel való azonosítása (s így a hun-magyar azonosság tézise) egészen a 19. századig meghatározó.
- 54 Kristó Gy., 1986. 459–516. o.
- 55 Vö. pl. Mályusz Elemér, 1924. 3–32. o.
- 56 Vö. Domanovszky S., 1902. 615–630., 729–752., 810–831. o.
- 57 Vö. Domanovszky S., 1899. 226–256., 342–355., 411–451. o.
- 58 Vö. Mályusz E., 1967; Kristó Gy., 2002; Gunst P., 1995.
A 14–15. századi krónika-szerkesztmények közül a szakirodalom kiemeli még a különböző szövegváltozatokban fennmaradt Zágrábi krónika, Váradai Krónika, Budai Krónika, Magyar-lengyel krónika, Pozsonyi krónika, illetve pl. Műgelni Henrik, vagy az Ossolenski kódex jelentőségét. Ezek azonban többnyire nem önálló koncepciót tükröző alkotások, így az itteni beható tárgyalásuk talán érthetően mellőzhető.
Vö. C. A. Macartney, 1938–40; 1953.
Valamint pl. Domanovszky S., 1905. 402–419., 518–525. o. Illetve Thoroczkay G., 2009. 117–142. o.
- 59 Vö. Mályusz E., 1967.
Legújabb kiadása Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. II. Commentarii. 1-2. Composuit Elemér Mályusz, adiuvante Julio Kristó, Budapest, 1988. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Series nova, VIII-IX.)
- 60 Látható mindezekből, hogy a korábban jelzett elvilágiasodás a személyek szintjén is megfigyelhető.

- 61 Mindebből világosan kiderül, hogy Thuróczy műve sok vonatkozásban kifejezi, sőt majdhogynem betetőzi a középkori elvilágiasodási folyamatot. Itt ugyanis a földi állam – a vázolt konstrukcióban – már alapvetően fölébe kerül a civitas diaboli-nak, de ezt húzza alá a természeti ábrázolásokra való törekvés, az események mögötti magyarázatok keresése (akár asztrológia formájában is), vagy az a Mályusz Elemér által először felvetett újdonság is, hogy a korabeli történetírók már egyfajta forráskritikára törekedtek. A királyi kancellárián dolgozva (tehát eleve világi funkciót betöltve), azaz oklevelekkel foglalkozva ugyanis lehetőségük volt az oklevelek kiállításának előzményeit elbeszélő/tisztázó narrációk tanulmányozására, ami szinte automatikusan maga után vonta a nagyobb ívű, összegző történeti elbeszélés (országos történet) kialakítására/megfogalmazására való igényt. Vö. Mályusz E., 1973. Mályusz Elemér egyébként (hasonlóan a vele baráti viszonyban lévő Hajnal Istvánhoz) átfogóan veti fel az egész középkori magyar társadalmi fejlődésre vonatkozóan a fokozatos elvilágiasodás tartalmát. Vö. Mályusz E., 1971. Ua.
- 62
- 63 Az itteni összefoglalás természetesen korántsem teljes, hiszen kimaradt belőle például a vázolt műfaji keretekbe nehezen sorolható Csáki Demeter, Mátyás külföldi történetírói (Ransanus, M. Sanuto, G. Marzio), akik például a humanista földrajzírás kezdeményezőinek is tekinthetők, Janus Pannonius vagy a középkorvégi magyar nyelvű kódexmásoló irodalom képviselői (Temesvári Pelbárt, Laskai Osvát, Ráskai Lea). Ezekben – részben a magyar nyelv előtérbe kerülésével – több vonatkozásban ugyanazok az elvilágiasodásra utaló folyamatok figyelhetők meg, mint pl. Geszti János Kapisztrán Jánosról írott életrajzában (ahol a nōvum – Klaniczay Gábor megállapítá-

sa szerint – az, hogy a szerző már a közelmúlt egy történeti alakjának apoteózisát is felvonzhatja. Hasonlóképpen az evilági elemek erősödésére utal az egyéni szemszög további erősödése, például Kottaner Jánosnének a korona elrablásáról írott beszámolója, vagy Kakas János naplója a késő középkorból. Hasonló irányba mutat a rendtörténetek felbukkanása (Gyöngyösi Gergely), a városi krónikák megjelenése (Lőcsei Krónika) vagy egyéb szerzők (Leibici Jakab, Andreas Pannonius) szintén az individuális látásmódot is érvényesítő beszámoló és alkotásai.

Vö. mindezekhez az összefoglaló munkákon kívül Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata. Ford., utószó, jegyz. Blazovich László – Sz. Galántai Erzsébet. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. (Millenniumi magyar történelem. Források.)

Kulcsár P. 1969, 297–108. o.

Temesvári Pelbárt válogatott írásai. Szerk. V. Kovács Sándor. Budapest, 1982.

Galeotto Marzio: Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv. (Ford. Kardos Tibor) Magyar Helikon, Budapest, 1977.

Gyöngyösi Gergely: Arcok a magyar középkorból. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. A legújabb irodalomból vö. még például Csernus S., 1999.

Tringli I., 2003. 809–848. o.

A korona elrablása. (Kottaner Jánosné emlékirata 1439/1440.) Fordította és közléteszi Mollay Károly. Magyar Helikon, Budapest, 1978.

Legendák és csodák. (13–16. század) Szentek a magyar középkorból II.

Az itáliai humanizmushoz A. Papo, 2003. 93–102. o.

Janus Pannoniushoz L. Havas, 2010. 281–289. o. Illetve Janus Pannonius – Magyarországi humanisták, 1982.